

J. B. KOZÁK

S MYSLÍ OTEVŘENOU, SE SRDCEM DOKOŘÁN

Věnováno r. 1959 v rukopise prof. Arnoštu Bláhovi k osmdesátinám*

V Arnoštu Bláhovi stále přicházel ke slovu vedle sociologa etik a filozof. Jeho Filozofie mravnosti je pozoruhodné dílo, které, tím jsem si jist, budoucnost ocení znovu a vysoko (právě tak jako práce K psychologii doby a Zásady pokrokové politiky). Ale povrchním kritikům skýtala podobný obraz jako jeho napominání v oboru veřejného života. Neměl jednoduchých, do detailů jasných a rovnou použitelných pouček, z nichž by se dalo mechanicky dedukovat s definitivní platností mravní kritérium v každé situaci, ani maxim, jichž by bylo možno užívat pohodlně. Kniha poučuje o problémech a ty se za neustálého pozoruhodného třídění nezjednodušují, nýbrž množí. A přece zas: kdo mohl více cítit, hlásat a zachovávat věrnost zásadám než právě on? Jestliže strom jeho konkretizovaných návodů k jednání rostl a kořatěl, bylo to proto, že kořeny sahaly daleko, hluboko. Ale tkvěly ovšem v zemi, ne v abstraktních derealizacích mylně za konkréta pokládáných, jež se mohou vznášet výš a výše, až se stanou tak „božsky“ jasnými, obecnými a platnými, že ztratí souvislost s realitou vůbec a zůstanou čirou utopií.

V době, kdy vydával své hlavní spisy, neměl Bláha v socialistickém táboře odpůrce nenávidné. Měl tam pověst muže, o jehož pokrokovosti, touze po odstranění třídních a rodových nadpráví a hlavně o jehož nezištnosti nemohl pochybovat nikdo slušný, byť se s ním i hádal. Díval se vždy směrem k beztřídní společnosti – jen ji viděl tak daleko! Nechtěl dláždít cestu utrpením lidí. Ještě po druhé světové válce mluvil o tom, že je možno, aby se „celý národ stal lidem, jaksi sociálně psychologicky a ideologicky“. Říkali: Dobrý muž starého typu, vcelku však přece jen – zde cituji skutečný výrok – „neměl odvalu udělat ten poslední krok“.

* Tento příspěvek J. B. Kozák napsal pro rukopisný sborník, který věnovali I. A. Bláhovi k osmdesátinám jeho přátelé a žáci. Když o deset let později, ve volnější atmosféře konce šedesátých let, připravovala Juliana Obrdlíková Bláhovo číslo sociálněvědné řady Sborníku prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, chtěla v něm otisknout i „výňatky“ z Kozákovy studie. Bláhovo číslo Sborníku v roce 1970 sice ještě vyšlo, ale bez Kozákova příspěvku. Zveřejňujeme jej nyní - v roce 115. výročí Bláhova narození - i proto, že v něm Kozák využil příležitosti napsat něco také o svém vlastním filozofickém stanovisku, o tzv. kontextualismu. (jg)

Filozof hodný toho jména nemůže jinak než promítnout všechno do velkých oblastí. Může se oddat prožitku chvíle, ale hegemonie okamžiku není jeho životním stylem. Přítomnost, v níž žije, je „dlouhá přítomnost“. Může se odvolat k času. Jeden z těch, které i z tohoto důvodu do té čestné skupiny řadím, je profesor Arnošt Bláha. Patřím spolu s ním k lidem narozeným v devatenáctém století a žijícím pro jedenadvacáté, jehož se nedožijeme. Mé osobní styky s brněnským sociologem byly řídké. Co však stojí za to, abych to zdůraznil v této vzpomínce, je to, že jsem cítil – v různých dobách a zemích – jak se mu blížím. Kutám cosi v hlubinách země, něco systematického. Nejsou to samé drahocenné horniny, co vynáším šachtou – ačkoliv se nikdy jistě neví, nenajdou-li někde něco potřebného ve starých haldách. Citím však jasně, že jsem se prokopal kamsi blízko k němu. Budiž mi dovoleno, abych se klepáním přesvědčil, jsme-li na stará kolena více na doslech, než jsme bývali dříve.

Jákykoli kauzální dotek se skutečností, byť i nepřímo zprostředkovaný, je již momentem pravdy, třebaš byl podceňován. Shledávám, že si takto počínal profesor Bláha; tato jeho domnělá slabost bude á la longue jeho nosnou vlnou a silou. Šel do úkolů myšlení a života „s myslí otevřenou, se srdcem dokořán“. Odstupňování, „vážení“, hodnocení momentů pravdy bude jistě patřit k filozofickým předpokladům a metodám budoucnosti. Mezi generalizacemi, které moderní vědy vtiskly do naší mysli se silou úměrnou silám atomického věku, je procesivní ráz všeho, co kdy existuje. Veškerenstvo je kauzálně propletená tkáň časoprostorových procesů a událostí.

Problém problémů nezní, jak je možná změna, jak může vznikat něco vskutku, reálně, aktuálně nového, jak je možná tvorba nových skutečností a tím i svoboda, která ničím jiným není. Toho je všude plno. Problém problémů je, jak to, že uprostřed těchto neustálých změn, které jdou do nadpomyslných podrobností a jsou někdy nesmírně prudké, něco trvá a přežívá. Je to problém durée v novém, prudkém osvětlení moderní fyziky, biologie a věd společenských. Konkrétně to znamená: Jak je možná paměť, dědičnost a vývoj, a tím i kultura a sociální život a konečně i trochu souvislé dějiny? Vždyť „struktury“ organické a jiné, které to všechno nesou, jsou samy v neustálé změně, výměně, přestavbě, reparaci, rehabilitaci a zároveň v úpadku rozmanitého druhu, který u živých organismů musí vždy skončit úmrtím jedincovým.

A. N. Whitehead mluví ve svém díle *Science and the Modern World* o těžkých důsledcích, jež vznikají z toho, čemu říká „the fallacy of misplaced concreteness“. Nelze to přeložit elegantně, jak to zní v angličtině. „Fallacy“ je logická past, která záleží v tom, že máme něco neplatného ve svých premisách nebo v metodě a postupu myšlení. V prvním případě je možné, že je výsledek tím horší, čím dále se logicky promyslíme. Sám směr byl chybný. V moderní vědě znamená toto „fallacy“ v první řadě, že se hledala konkrétnost přírodního dění v elementech rozmanitě definovaných, např. v atomech a molekulách, ale braných tak, jako by existovaly a působily nezávisle na sobě a na širší situaci. I v tom je zase důležitý moment pravdy, který se rozrůstá v celou novou nauku, ale přitom jsou

„elementy“ nesouvisle pojaté abstrakcí, derealizací. Vědci to vědí, ale nevidí kopernikovského převratu, k němuž to vede, nebo to nepokládají za svůj odborný úkol. Důsledkem je nedostatek smyslu pro kontexty, tedy právě to, co tvoří plnost skutečnosti, nám jen velmi částečně poznatelné. Vzájemná netečnost některých procesů vede k problémům, jejichž prozkoumání je další ontologický úkol. Ale zcela nesouvisle nemůže existovat nic. To vrhá mimo jiné ostré světlo a pochybnosti na aplikaci kombinatorických, tedy zcela nehistorických metod. Těch možno použít jen někdy a vždy jen s výhradami. Platí pak pouze ve smyslu Vaihingerova „als ob“. Jako příklad si můžeme uvést fyzikální teorii ideálního plynu.

Moderní vědy – fyzika v tom dokonale vede, protože stále důsledněji buduje na faktech infraatomických a molekulárních – začínají znovu a odlišně interpretovat staré klasické zákony přírodní, jež byly mnohem sumárnější, všimaly si především hmot v chaotickém stavu a více derealizovaly, nebo byly jen prvním povšechným přístupem. Neztrácejí tím svou nesmírnou užitečnost, ale ztrácejí svůj někdejší ontologický význam. Všechno je aktivita. Přežívá se dualismus hmot a sil, který nikdy nebyl než výpomocí z nouze.

Výsledkem neidentičnosti, všudypřítomné heterogeneze a proměnlivosti všech příčinných relací je nepředstavitelná plastičnost všech rozsáhlejších událostí. Stále něco nového vzniká, proto to nevidíme.

Genetický ráz příčinné determinace nevyčníká natolik v přírodě neživé. Tam je nesmírně mnoho procesů, jež se úporně „opakují“, takže dlouho působily dojmem naprosté stálosti. Momenty pravdy, skryté ve starých naukách o nezměnitelných podstatách, mohou žít dále v moderních dynamických reinterpretacích. Nejhlubší podstatou všech nutných reinterpretací je respektování kvalitativní povahy všech kauzálních souvislostí, jež nikdy nemohou být identické, ani se nemohou identicky opakovat. I fyzika na všech stranách dodává, přes rostoucí triumfy matematiky, již používá, nové základy pro obecně kvalitativní pohled na svět, jehož prvním nesmělým úsvitem byla chemie 17. a 18. století a její nauka o různých, často překvapivých vlastnostech sloučenin. Všechno, co existuje, tj. co se děje, je nějak členěno, ovšem bez přerušování kauzálního kontinua.

Procesy, které se jeví jako velmi stálé, mají nějaký druh zpětné vazby, jež udržuje jejich kvalitativní rovnováhu. Odtud úporná, věkovitá iterace normálního běhu atomové existence, odtud i fakt, že to, co se dovidáme o stavbě atomových jader, jsou zhusta zprávy o chování atomu těžce zraněného. V této oblasti najdeme nejvíce stálosti, která pokračuje u molekul a u struktur krystalických. Ale již u některých větších molekul a u makromolekul vůbec se setkáváme s velkou proměnlivostí, i když patří ještě zřejmě k anorganickému světu. V široké a dosud málo prozkoumané oblasti proměnných a tudíž bohatších reakcí schopných „struktur“ (jež by bylo lépe nazývat kontexturami, protože slovo „struktura“ je příliš vizuálně statické a makroskopické) je asi třeba hledat přechody od procesů na neživé hmotě k procesům života a naopak. Že přechod není náhlý, leží nabíledni. Život pak je ve všech svých formách nesmírně složitý, silně proměnný, na historických základech reaktibility spočívající systém zpětných vazeb.

Lidský život je po všech stránkách charakterizován nesmírným bohatstvím zpětných vazeb, jimiž se tak nebo onak reguluje. Nejsložitější z nich jsou ovšem společenského rázu. O ty šlo Arnoštu Bláhovi po celý jeho vědecký život. Všude je vidět směřování odněkud někam a směřování je nejobecnějším, ovšem zase ještě nehodnotícím vyjádřením toho, čemu říkáme smysl. Před mnoha lety jsem se pokoušel utřídit významy slova „smysl“, ale ne pouze z hlediska sémantického (které převládalo ve známém díle, jež napsali Ogden a Richards, *The Meaning of Meaning*). Dlouho se mi nedařilo sjednotit to pod jedno hledisko a nalézt obecný smysl termínu „smysl“.

Ustálil jsem se na tom, že to, co nazvu objektivním smyslem, je vždy nějaké aktivní směřování. Užívám slova „aktivní“ proto, že se takové směřování nebo tendence vždy projevuje kauzativně. Zde je společný jmenovatel, nebo lépe společná charakteristika procesů, jež mají objektivní smysl. Nejsou to vždy procesy vědomé: spíše naopak. Většina procesů, které probíhají v našem organismu, se vůbec neobráží v našem vědomí, nebo jen částečně, agregativně, a nepřímo přispívá k celkovému ladění či rozladění našeho vědomí. Záplava procesů s objektivním smyslem probíhá v organismech, jejichž „subjektivní světy“ jsou nepředstavitelně rozmanité. Můžeme se jim blížit pouze tím, že pozorujeme jejich chování, a k tomu je potřeba pozorovacích metod, jež velmi převyšují to, co bylo zváno behaviorismem před půlstoletím. U rostlin a tzv. nižších forem života se lze přit o tom, zda to „zasluhuje“ vůbec název „vědomí“. A přece jsou tyto životy naplněny komplexními reakcemi, v nichž se obráží takřka geologicky stará biologická minulost. Kdo umí pozorovat „duši rostlin“, o níž psal Bohumil Němec, je brzy naplněn obdivem nad záhadnou moudrostí, s níž se vyvíjí podle ročního plánu příprava jejich listoví a květů již v době, kdy se zdá, že soustřeďují všechn svůj život do kořenů, jak prakticky nahradí ztracené větve, aby měly dost světla, atd. Nerozumíme tomu, a přece je to skutečné. Jak to vyjádřil Otokar Březina: „Daleko od nás teče zde život.“

Rozumí se, že objektivním smyslem je nejvíce nabitó vědomí lidské a sémantické prostředky, jimiž vládneme. Je to tak pravda, že je to až deprimující: i nesmysly mají smysl, jenže špatný. Smysl lidského myšlení a projevu může být dětinsky hravý, opilý, úchylný, zločinný atd. Smysl, jak jsem svrchu naznačil, čeká teprve na třídění a hodnocení intelektuální, mravní, utilitární atd. A musí být jasno, že je vždy něčím se subjektivností souvztažným. O tom, který a jaký hodnotitel má lepší právo a větší moment pravdy ve svém hodnocení, rozhoduje ovšem jen život ve smyslu dlouhé přítomnosti. A tam je zahleděn, v ní hledí žít ten, kdo hledá moudrost.

Že existuje přes všechny změny, podmíněné procesivním rázem všeho skutečného, kontextuální, ergo historická a na historické bázi spočívající kontinuita, je mimo pochybnost. Jsem přesvědčen, že tyto aspekty skutečnosti promění časem všechny vědy přírodní, biologické i společenské. Jsou částí veliké revoluce atomového věku, která vtáhne do svého víru a dříve nebo později hluboce přemění

všechny palčivé otázky naší generace. Ale jedním z hlavních důsledků je zde genetický ráz determinace.

Když přemýšlím o tom, co se děje ve vesmíru, jeví se zdánlivě nevyhnutelným, že v hroučících se nebo vyhasínajících slunečních soustavách zaniká veškerý smysl. To by bylo možné jen tehdy, kdyby byly nadobro zničeny jakékoliv tendence dalšího dění. Je známo, že z představy „zhasínajících sluncí“ byly kdysi vyvozovány pesimistické závěry o všeobecném zániku. Bylo to zváno „teplnou smrtí“. Tato představa je i fyzikálně a astronomicky zcela překonána. Smrt a život, vznik a zánik světů atd. se proměňují v jakési převratné hodnoty: zánik je vznikem, po smrti nastupují nové životy, zánik objektivního smyslu v jednom směru může být vznikem jiného smyslu.

Z ontologických principů vyplývá, že vše, co kdy existovalo, musilo mít příčiny, jež tomu předcházely, a bude mít účinky bez konce. V obojím směru myšlenka věčnosti a věčného Veškerenstva převyšují veškerý rozum lidský.

Osudy životů a civilizací na naší zeměkouli zůstávají však úkolem aktuálním, ba úkolem, jenž stále roste. Zde je nutno moudře odhadovat klady a zápory, tvorbu a ničení. Úloha těch, kteří jsou odhodláni chránit a zdokonalovat život, bude čím dále tím složitější. Boj proti utrpení a vraždění má být odpovědí na možnosti hromadného ničení, které výhruzně narůstají.